

A CORRECCIÓN LINGÜÍSTICA NAS CLÁUSULAS DE RELATIVO

Isabel Vaquero Quintela

Servizo de Normalización Lingüística (USC)

1 INTRODUCCIÓN

O título deste simposio, “Variación e prescrición”, alude a dúas realidades que, en certo senso, son diferentes e complementarias.

A variación é a constatación da riqueza das linguas: rara vez a lingua presenta unha única forma, tanto a nivel sincrónico como sintópico ou sinfásico. Mais á hora de describir calquera aspecto dunha lingua, cómpre adoptar decisións tales como “isto é galego / isto é un castelanismo / isto é un anglicismo”, ou “isto é un vulgarismo / isto é propio do estándar”, etc. Xa que logo, a obxectividade inicial que se supón propia dunha descrición devén un pouco prescritiva, pois sitúa as variacións lingüísticas dentro ou fóra dunha lingua (é dicir, como propiamente variación ou como algo alleo), ou como axeitadas ou non para determinados niveis.

Evidentemente, esas decisións deben tomarse baseándose en factores o máis obxectivos posibles, sexan puramente lingüísticos –como a gramaticalidade dunha construción¹– ou sexan sociolingüísticos. En calquera caso non deberíamos esquecer que tales decisións non deixan de ser provisorias: non sería a primeira vez que as máis altas instancias lingüísticas de moitos idiomas condenan determinadas expresións da variación como alleas á lingua en cuestión ou propias, por exemplo, dun nivel non estándar, e o tempo e, sobre todo, os falantes encárganse de negarlles toda razón. As linguas *fanse* así.

Esta reflexión xeral vén moi a propósito polo obxecto desta comunicación, a corrección das cláusulas de relativo en galego. Se cadra, as miñas

¹ E, evidentemente, non debemos perder a perspectiva de que xulgamos con base nuns criterios previos, nun modelo teórico co que contrastamos a realidade, seguindo un método indutivo. Xa que logo, todo o que non se adapta a ese modelo é o que condenamos como “agramatical”, por exemplo.

cautelas non son máis que unha consecuencia lóxica da atención que lles veño prestando dende hai tempo a este tipo de construcións, que me leva a mirar con lupa o meu obxecto de estudo e os problemas que suscita; mais coido que, verdadeiramente, as relativas constitúen un dos aspectos da sintaxe galega onde resulta difícil todo este antedito proceso de descrición e prescrición. Os factores lingüísticos e sociolingüísticos con que debemos xogar ao describir estas construcións e prescribir sobre elas, son especialmente complicados e problemáticos.

1.1. Factores sociolingüísticos

Dous son os principais factores sociolingüísticos que debemos considerar, e que son comúns a moitas outras áreas do estudo da nosa lingua.

O primeiro dos problemas preséntase á hora de diferenciar entre o que é propiamente cambio lingüístico máis ou menos espontáneo –e que en principio non exclúe o debido ao contacto lingüístico–, e o que son interferencias produto do proceso de substitución que o galego sofre dende hai séculos a respecto do castelán. O estudo diacrónico da nosa lingua, e a atención a cómo se resolven estas construcións noutros puntos da Romania, con especial consideración das outras linguas peninsulares, e nomeadamente o portugués –é dicir, tendo en conta asemade a perspectiva diatópica–, son imprescindibles para adoptar decisións neste senso.

O segundo problema é a respecto da fixación dos niveis de lingua a que corresponden as diversas variantes das construcións de relativo. Este problema, común a todas as linguas, é especialmente relevante para a nosa, que ten aínda sen desenvolver, nin de xeito espontáneo nin a xeito de intervención planificadora para o corpus, variedades sinfásicas e sinstráticas ben diferenciadas.

1.2 Factores lingüísticos

A construción de cláusulas de relativo presenta unha problemática específica puramente lingüística.

O sistema dos pronomes relativos e a construción de cláusulas de relativo nas linguas románicas sofren unha grande inestabilidade herdada dende o latín. Non sen razón a maioría das linguas románicas presentan, mesmo nas súas gramáticas xerais, apartados especiais dedicados aos problemas das cláusulas de relativo.

A inestabilidade do sistema obríganos a xulgar con moita cautela o carácter máis ou menos propio ou alleo dunha variante, ou a pertenza a determinados rexistros.

O segundo, e gran problema, é o da complexidade sintáctica e semántica deste tipo de construcións. Para construír unha cláusula de relativo, un falante ten que poñer en xogo, asemade:

- Recursos como a deixe ou a anáfora.
- Un mecanismo de complexización do discurso, a subordinación. A súa complexidade inherente pode incrementarse se a cláusula de relativo se integra en estruturas complexas (oracións bipolares, por exemplo) ou se dentro da relativa se acubillan unidades do mesmo nivel ou superior.
- Un sistema de pronomes relativos. A elección dun ou doutro pronome do sistema vén condicionada pola funcionalidade sintáctica e semántica, tanto do pronome dentro da cláusula relativa, como desta con respecto á estrutura en que se integra. Ademais, algúns destes pronomes mesmo poden presentar formas diferentes en función de xénero ou número do antecedente. Deste xeito, delimitáanse espazos funcionais para os pronomes; nalgúns casos existe unha correspondencia claramente biunívoca entre espazo funcional e pronome (*Esta é a casa que vin*), pero na maioría dos casos son varios os pronomes que compiten dentro dun mesmo espazo funcional. Na maioría das linguas románicas faltan estudos que describan o funcionamento do sistema en todos os espazos funcionais posibles, e o galego non é unha excepción.

Esta complexidade é a que provoca, en gran medida, a meirande parte dos problemas de construción de cláusulas relativas: inadecuacións na escolla dos pronomes, supresión de preposicións ou mesmo a elaboración das que denominamos como “falsas relativas”.

O terceiro problema enmárcase dentro das necesidades comunicativas do falante: perante tanta complexidade sintáctica e semántica, bota man doutro tipo de recursos para deixar suficientemente claras as relacións sintácticas e semánticas que se establecen, para intentar aclarar o seu discurso de cara ao receptor. Deste xeito, as construcións de relativo adoitan verse cruzadas por reiteracións, dobres ocupacións de argumentos, etc.

2. O SISTEMA DOS PRONOMES RELATIVOS NO GALEGO ACTUAL

Á hora de emitirmos cláusulas de relativo, os falantes vémonos condicionados polas relacións e funcións de carácter sintáctico e semántico que se establecen na construción:

- a relación de subordinación entre a estrutura superior en que se integra a relativa e a propia relativa, que establece xerarquías;
- a función sintáctica da cláusula relativa con respecto á estrutura superior;
- a función semántica do pronome relativo en relación ao seu antecedente, de ser o caso;
- a función semántica do pronome relativo dentro da cláusula subordinada;
- a función sintáctica do pronome dentro da cláusula subordinada;
- as concordancias en xénero e número que poidan cumprir, de ser o caso;
- os matices de significado que poidan aparecer dependendo do pronome que se use.

Vexámolo a través dun exemplo:

(1a) Foi a Real Audiencia do Reino de Galicia *a que* declarou, mediante un auto, que o mar das rías era común

- A cláusula de relativo (*a que declarou, mediante un auto, que o mar das rías era común*) está subordinada a unha cláusula principal (*Foi a Real Audiencia do Reino de Galicia*).
- A cláusula de relativo realiza a función de atributo a respecto da cláusula principal; non lle cómpre ningunha preposición para esa función.
- O pronome non funciona como modificador dun antecedente, senón que exerce unha función clausal: quedan excluídos das posibilidades de integración na cláusula os pronomes *que* e *o cal* (e variantes).
- O pronome desempeña a función de suxeito dentro da cláusula relativa, polo que non lle cómpre preposición ningunha.
- Como a cláusula principal é unha estrutura ecuativa, que iguala o suxeito e o atributo, este, desempeñado pola cláusula relativa, ten que referirse anaforicamente a un ser non animado (*a Real Audiencia*), que neste contexto carece dos trazos [+humano], [+cantidade], [+lugar], [+tempo], [+modo] ou [+pertenza]. Isto exclúe que poidamos utilizar os pronomes actuais *quen, canto, onde, cando, como, cuxo*.
- Ademais, a unidade que funciona como suxeito é de xénero feminino. De ser posible -porque o pronome sexa dos que teña flexión-, o relativo debe ser tamén do xénero feminino.

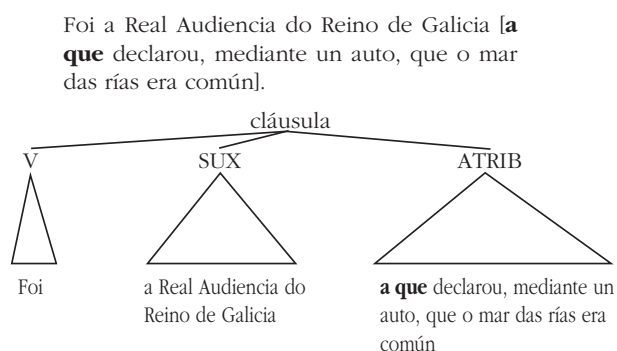

Figura 1: análise de (1a)

A elección do pronome está concluída: a única posibilidade dentro do actual sistema dos pronomes relativos é *a que*. Mais, o exemplo orixinal, tirado dun texto galego actual pertencente a un rexistro estándar, era:

(1b) Foi a Real Audiencia do Reino de Galicia *quen* declarou, mediante un auto, que o mar das rías era común.

Os falantes, cando utilizamos cláusulas de relativo no noso discurso, vémonos obrigados a escolmar un dos pronomes do sistema, o que sexa máis axeitado ás funcións semánticas e sintácticas que debemos establecer para dicir o que pretendemos dicir, e de acordo coas nosas suposicións verbo do nivel de lingua que empreguemos. E non sempre o conseguimos.

Xa que logo, despois dunha primeira descrición das construcións de relativo galegas na actualidade, do que facemos os falantes *en bruto*, que incluíría un exemplo como o antedito, ata chegar a unha descrición máis depurada cómpre un labor de peneira²:

- Comprobar a *galeguidade* das diversas variantes e purgar da descrición das relativas galegas aquelas que non o sexan, ou, cando menos, chamar a atención a respecto das dúbidas que suscitan.

² Por exemplo, Álvarez, R. e Xove, X. recoñecen na Introducción da súa *Gramática* que non se trata dunha obra puramente descritiva: “Ofrece unha descrición da lingua estándar, sen pretensións de dar conta cabal das variacións internas, pero incorporando as que teñen tradición na lingua escrita e as que sendo de extensión relativamente ampla non están contempladas pola regulación normativa actual. Deixa fóra, por tanto, as variacións que son marcadamente dialectais, sen peso na tradición escrita e sentidas como agramaticais para o resto do dominio. No tocante ás variacións diafásicas ou diastráticas, ten en conta algunhas das máis frecuentes, advertindo adoito que se trata de variacións deste tipo. Tampouco pretende ser unha gramática prescritiva, se ben na descrición xoga con frecuencia co contraste entre o que é correcto, o que non o é ou que é de corrección dubidosa.” (páx. 10-11).

- Considerar a corrección das variantes a respecto da prescrición para o nivel estándar da lingua, de esta existir, e se non, propoñer como propias do padrón aquelas de maior tradición e extensión.
- Adscribir as variantes aos restantes rexistros lingüísticos que se consideren, ben simplemente como constatación, ben como proposta de difusión para arrequentar a lingua, é dicir, como unha pequena intervención no corpus.

Do estudo das construcións de relativo no galego actual pódese elaborar un catálogo de problemas como o que segue:

a) Interferencias e vacilacións

Relativos relativos: “son varios os sínodos dos cales só nos consta a celebración”

Construcións enfáticas: “é cando durmo que vexo claro”

b) Problemas semánticos

Inadecuación do relativo ao antecedente

Inadecuación do relativo á función sintáctica

c) Problemas sintácticos

Supresión / engádegas da preposición

Problemas nas construcións de xenitivo e de complemento do nome

Dobre ocupación de argumentos

Falsas relativas

Os problemas de integración das bipolares: comparativas, condicionais, concesivas

Os problemas de integración en/das coordinacións

As subordinadas encadeadas

Como xa teño avanzado noutros traballos algúns dos problemas de construción de cláusulas de relativo (vid. Vaquero 1996), limitareime aquí a expoñer outros dous, tratados en certa maneira de xeito sistémico, desde a perspectiva antedita de estudar espazos funcionais:

- Os pronomes *que*, *o que*, *o cal* en cláusulas relativas en función de MOD
- Construcións de xenitivo e complementos do nome

Na análise destes problemas citarei como fonte principal de descrición do funcionamento das cláusulas relativas a *Gramática da lingua galega* de Rosario Álvarez e Xosé Xove. Enténdase esta referencia como necesaria, imprescindible e ineludible, xa que se trata do estudo que máis atención presta

a esta área das relativas e máis detalles presenta sobre o seu funcionamento, tanto dende o plano descritivo como dende o prescritivo.

Utilizarei exemplos de cláusulas de relativo³ atopados nunha escolma variada de textos (textos literarios, xornalísticos, literarios, científicos, e administrativos)⁴. Algúns forman parte do corpus estudado para a miña tese de doutoramento, un estudo diacrónico sobre as cláusulas de relativo, que segue en fase de desenvolvemento; outros forman parte dos labores de asesoramento lingüístico que se realizan no Servizo de Normalización en que traballo, e outros, da miña atención en lecturas soltas.

3. PROBLEMAS DE CONSTRUCCIÓN DAS CLÁUSULAS DE RELATIVO

3.1. Os pronomes que, o que, o cal en cláusulas relativas en función de MOD

Na lingua actual existe unha grande área funcional dentro do sistema dos pronomes relativos, a delimitada por

- función sintáctica da cláusula = MOD
- contido semántico do relativo = só anafórico, deíctico (en principio)

Para esta área funcional, o sistema dos pronomes relativos actual parece actuar da maneira que se pode resumir no cadro 1:

Cadro 1: Sistema dos pronomes relativos para cláusulas relativas en función de MOD

	Cláusulas relativas restritivas		Cláusulas rel. non restritivas		
Sen preposición	Que		Que	*Quen	
				O Cal	*Canto
				O que	
Con preposición	Que	*Canto	Que	*Canto	
		O que	*Quen	O que	*Quen
		O cal	*Onde	O cal	*Onde
			*Cando		*Cando
			*Como		*Como

* *Baixo determinadas condicións de contido semántico*

³ Na consideración do que era ou non unha cláusula de relativo (e tamén do que é un pronome relativo), relaxei os criterios que se adoitan utilizar, nun primeiro nivel de descrición, de xeito que no corpus inicial de estudo entren exemplos de dubidosa construción.

⁴ Non utilizo deliberadamente os termos “registro” ou “nivel de lingua”, polo escaso desenvolvemento diferenciado destes na lingua galega actual.

Deste cadro dedúcese que a única situación clara e biunívoca para construír unha cláusula de relativo que funcione como MOD dunha unidade anterior, é que esa modificación sexa restritiva e que a función sintáctica que desempeñe o pronome relativo non requira preposición; daquela a única escolla posible é o relativo *que*.

Xa que logo, os relativos *que*, *o cal* e *o que* compiten nas outras tres situacións que se recollen no cadro. En cada unha delas, a escolla do pronome relativo vén condicionada, polo menos, polos seguintes factores:

- O tipo de unidade (e mesmo, de palabra) que constitúa o antecedente
- A función sintáctica que deba desempeñar o relativo dentro da súa cláusula.
- A preposición que lle cumpra ao relativo para desempeñar esa función sintáctica, de ser o caso.
- Os contidos semánticos que poida introducir o pronome relativo: aínda que *o que* e *o cal* adoitan describirse como baleiros doutro contido semántico que non sexa o puramente deíctico, o certo é que en determinados contextos si que achegan outros significados, o que restrinxen as súas posibilidades de uso.

3.1.1 prep + relativo *en cláusulas especificativas*

Na lingua actual podemos atopar estas tres construcións de relativo:

(2) Utilizaremos como fonte un estudo da Xunta de Galicia *en que* figuran os resultados dunha enquisa...

(3) Establécese un gradiente *no que* se situarían as interaccións entre as aves...

(4) Os vilegos experimentan un fenómeno de topofilia con respecto á vila *na cal* residen.

Nos tres casos, unha cláusula de relativo modifica unha unidade anterior, unha frase substantiva (*Xunta de Galicia*, *gradiente*, *vila*), que é o antecedente do pronome relativo, restrinxíndolle o significado. Trátase, logo, de cláusulas relativas restritivas. Asemade, o pronome relativo (*que*, *o que*, *o cal*) vai acompañado dunha preposición (*en*, nestes casos), da que é termo, que constitúe o seu índice funcional: noutras palabras, para que o pronome relativo poida funcionar como complemento circunstancial ou suplemento nesa cláusula, cómprelle en principio unha preposición. Vexamos a estrutura sintáctica a que responden:

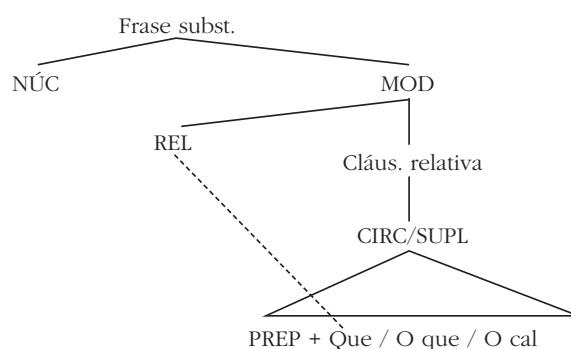

Figura 2: análise de (2), (3), (4)

¿Resulta indiferente utilizar unha ou outra construción? Álvarez e Xove manifestan na páxina 576:

Existe unha forte tendencia a substituír *que* pola forma composta *o que*. (...) Nun estilo coidado debería poñerse freo á tendencia actual a substituír *que* por *o(s) que / a(s) que* tras calquera preposición.

Aínda que polo medio se introduce matizacións a respecto das variacións de uso que se producen dependendo da preposición (se é longa, de uso pouco frecuente), da función sintáctica que desenvolve o relativo (tende a usarse cando é un CI ou un CD [+humano]) e de se pode provocar problemas de interpretación, non aparece ningunha explicación do porqué da recomendación, pois escapaba ao propósito do dito manual.

Segundo os datos que manexo para a miña tese, ata o finais do século XIX utilizábase de xeito exclusivo a construción (2), con independencia da función sintáctica do relativo, da preposición utilizada (cando menos se non era locución prepositiva), e da clase de palabra que constitúe o núcleo da frase substantiva de que é antecedente (vid. Vaquero, I. 1998). Vexamos algúns exemplos:

- Función sintáctica do relativo:
  - complemento directo:
    - (5) pregúto se avia omê êna corte *a que* Tito quisese mal (MS)
  - complemento indirecto:
    - (6) acharô tres cavaleyros *a que* pregútarô... (CT)
  - suplemento:
    - (7) a conta das criaturas *de que* avia falado (MS)
  - complemento circunstancial
    - (8) tu seras mal dito. Et outrosi a terra *en que* morares et labrares (GE)

- (9) por que lles foy moy longa a carreya *por que* ouveron de vïjr (GE)
 (10) avja de vïjr tal sazô *en que* Troya perdería o sseu grâ brío (CT)
 (11) buscando madeyros *de que* fezesese seus estormêtos (GE)
 (12) a rrazô *por que* eles alo forô he esta (MS)

- Preposición *a, de, en, por, con, segundo*:

- (13) queimaralos no profundo/ *segun que* Dios cho ordenou (*agg*)

- Clase de palabra que constitúe o núcleo do antecedente (tanto en singular coma en plural, e mesmo se se trata dunha estrutura coordinada):

- substantivo:

- (14) nûca oy mândado *de que* me tâto prouvesse (CT)
 (15) tanto ouverô que véer et pensar ênos bêes que perderam et o traballo e mezquindade *en que* eram que... (GE)

- indefinido:

- (16) sobre las duas sepulturas..., hûa *en que* jaz Sancha Gomez, outra *en que* jaz Ysabel (*História e dialecrologia do galego-português*)
 (17) outros moytos ouvo y *a que* prouvo moyto, outros *a que* pesou (CT)

- demostrativo:

- (18) por la alma de Domingo Eanes, meu primeyro marido que foy, e por la mjña e daqueles *a que* el e eu somos teudos dentro enno dito moesteyro (HDGP)

A nosa lingua tiña, logo, claramente limitado o espazo funcional que describimos para o relativo *que*, ata a segunda metade do século XIX, cando aparecen os primeiros exemplos de uso de *o que*.

- (19) ROMANCE GALLEGO *no que* se exprica o que significa... (sp)
 (20) Recibino d'outras cativeces *entr'as que* vivo aguniando (cl)
 (21) unh-a caste de besta de carga *n-a que* tanguen á rabeare os que gobernan (cl)
 (22) pra que teñamos un nome *c'o que* se nos coneza n-os recibos d'a contribución... (cl)
 (23) Nunca tí seques, fontaña,/ Fonte d'a Ponte Pousada,/ Fonte *á que* fun tantas veces (lpg)
 (24) comprenderáno sólo (...) aqueles, en fin, *n'os que*, a idade, o estudo, a mala sorte, ou o conecemento d'as cousas da vida, fosen minguan-do o tesouro d'as primeiras crências (amt)

Porén, trátase de 6 aparicións en toda a segunda metade do XIX⁵, fronte aos 128 casos en que a forma utilizada é *que*. As dúas posibilidades chegan a convivir no interior do mesmo escrito, utilizadas polo mesmo autor:

- (25) PRIMEIRA PARTE *En que* se decrara o Credo y-os Artículos. (cl)
 (26) Todal-as disgrasias que vos suceden, todal-as inxusticias que fan con vosoutros, todal-as agunías *porque* pasades verédelas n-o Catecismo (cl)
 (27) Qu'hastra lle dán de prestado/ A veira *por que* camiña/ O que naceu desdichado (cg)
 (28) Pois fago uns palotes netos/ *De qu'*eu mesmo m'adimiro (cg)
 (29) Buscan o idéal *tras que* correron (amt)
 (30) Dábanlle citas d'amores/ As mozas *por qu'*él toleaba (amt)

A produción escrita da primeira metade do século XX semella o tempo de transición: a tendencia a utilizar a forma *o que* acentúase fortemente, aínda que convivindo coa forma *que*, tamén para o mesmo autor ou a mesma obra.

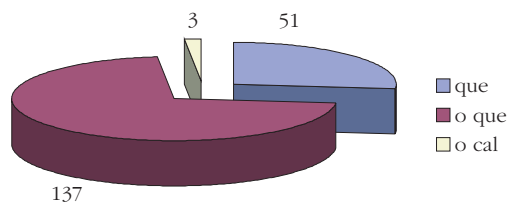
- (31) deixaba ver aquel dente de ouro *no que* toda a súa ousadía heirética escintilaba (at)
 (32) Non atraia sobre ista aldea *en que* naceu a ira de Deus, do Noso Señoríño (at)
 (33) viron ao lonxe o chafarís brillante *con que* a balea saudaba (at)
 (34) y-â fin d'un xantar *co que* o agasallaron algús dos seus admiradores (ant)
 (35) sen que tal exteriorización poida dar idea do recóndito ser *de que* son emisarios (pp)
 (36) a cordialidá con que ven a ista casa *da que* todos fuxen (afv)
 (37) sentando o precedente d'unha desigualdade alritante, desigualdade *á que* no sucesivo terán que aterse... (ant)
 (38) Castela, representada por este home imaxinario *a que* aludimos, recibirá eisí dos seus vasallos...(ant)

Na segunda metade do século XX impónse a forma *o que* sobre *que*⁶:

⁵ Mesmo se pode dubidar de que o primeiro exemplo constituía unha relativa especificativa, e en canto ao segundo, cómpre subliñar que estamos diante dunha preposición longa, *entre*.

⁶ Os datos que se reflicten neste gráfico e na táboa seguinte corresponden aos da miña tese de doutoramento.

Gráfico 1: Frecuencias dos relativos *que*, *o que*, *o cal* en relativas restritivas con preposición

Cadro 2: Frecuencias dos pronomes relativos *que*, *o que*, *o cal* como termo de certas preposicións

	O QUE	QUE	O CAL
A	26 (96,2%)	1 (3,8%)	
CARA A	1 (100%)		
CON	12 (85,7%)	2 (14,3%)	
DE	9 (75%)	3 (25%)	
EN	83 (63,3%)	45 (34,4%)	3 (2,3%)
PRA	1 (100%)		
POR	5 (100%)		

Esta tendencia a utilizar a forma do relativo *o que* en cláusulas relativas restritivas, cun antecedente constituído por unidades non superiores á frase substantiva, é, xa que logo, recente: ten pouco máis de un século de vida, e aínda convive na actualidade coa forma simple *que*.

Se botamos un ollo ao que ocorre nas dúas linguas románicas máis próximas⁷, comprobamos que esta tendencia triunfa no español plenamente, en especial, cando recolle o trazo [+humano]⁸, mentres que no portugués semella ser descoñecida.

Na segunda metade do século XX, neste mesmo espazo funcional aparece outra forma do relativo, *o cal*⁹:

⁷ Vid. Porto Dapena (1997), ou Verdonk, R. (1992), para o castelán, e Andrade Peres, J., Mória, T. (1995) e Mira Mateus (1983) para o portugués.

⁸ De feito, Porto Dapena considera que “Es precisamente como término de una preposición cuando el relativo *que* está sometido en su uso a ciertas restricciones, ya que, además de referirse más bien a cosas, puede aparecer únicamente tras las preposiciones *a, con, de, en* y *por*.” (páx. 24).

⁹ Nos exemplos que a seguir aparecen é frecuente que existan outros problemas de construción.

(39) destaca o punto de vista do vilego para imaxinar e categorizar o espazo *no cal* vive

(40) os vilegos experimentan un fenómeno de topofilia con respecto á vila *na cal* residen

Alvarez e Xove recollen o uso da forma *o cal* para este espazo funcional na súa *Gramática* (páx. 581-582), restrinxindo as súas posibilidades de aparición:

“a) *O cal* non é posible como nexo de Mod. adxunto (especificativo) se a súa frase non leva prep.; en caso contrario, cómpre usar que:

Un rapazote *ao cal* deran unha boa somanta. Había unha pontella pola *cal* pasaban os rabaños.

b) Tamén se debe recorrer a *que* trala prep. *en* (en que “*cando, onde, como*”) ou a *onde* (con menos frecuencia a *cando* e *como*):

?Deixo a terra *na cal* nacín / Deixo a terra *en que* nacín / Deixo a terra *onde* nacín.

?Iso foi na tarde *na cal* chegou Ramiro / Iso foi na tarde *en que* chegou Ramiro / [Raramente] “iso foi na tarde *cando* chegou Ramiro”.

Mais, segundo os datos de que dispoño, non é ata a segunda metade do século XX cando aparece *o cal* neste tipo de construcións, e precisamente nas construcións que proscriben Alvarez e Xove (coa preposición *en*); porén, non teño rexistrado ningún en que *o cal* funcione coa preposición *a* como complemento directo ou indirecto. É máis: dende a época medieval, en que se trataba dun relativo moi frecuente (sen entrarmos en consideracións de cáles eran os seus espazos funcionais), ata o século XX é moi rara a aparición de *o cal*¹⁰.

Diacronicamente semella haber unha tendencia a que o pronome *que* perda espazo funcional (moi amplo na época medieval, tanto en cláusulas restritivas como non restritivas) a prol primeiro de *o que* e logo de *o cal* nas cláusulas restritivas, se o relativo necesita preposición.

¹⁰ Na miña base de datos, no corpus correspondente á etapa medieval, constituído por 2.985 exemplos, 125 corresponden a *o cal*; no do galego medio, de 328 exemplos, 4 son de *o cal*; dos 770 exemplos da primeira metade do século XIX, só 1 é de *o cal*; na segunda metade do XIX, de 3003, hai 5; na primeira metade do XX, de 2225, 4; e na segunda metade do XX, de 3380, 11.

Xa que logo, aínda que non podemos descartar de xeito absoluto condicións endóxeas que permitiron a aparición, consolidación e triunfo desta tendencia¹¹, e aínda que cómpre estudar os posibles movementos que se producen noutras áreas funcionais do sistema dos relativos e, ao mellor, poñelos en relación con esta tendencia, a cronoloxía do fenómeno e os resultados da comparación lingüística fano sospeitoso de ser un castelanismo sintáctico. De ser así, deberíase refugar e proscribir, alén das recomendacións de Álvarez e Xove a respecto do coidado no estilo.

Porén, o contacto diario no meu traballo con todo tipo de falantes e escribentes fanme dubidar da eficacia de tales proscripcións ou recomendacións. Para a meirande parte da xente non é doado distinguir nin sequera entre cláusulas restritivas ou explicativas, o que adoita reflectirse nos problemas de puntuación consecuentes. Por outra banda, contrariamente ao que ocorre na área da lexicoloxía, da fonética ou da morfoloxía, a concienciación da posible castelanización no terreo da sintaxe adoita limitarse a problemas de concordancia, pero non chega a estruturas de certa complexidade, como as relativas, o que dificulta aínda máis o labor de prescripción.

3.1.2. Que, o que, o cal en cláusulas non restritivas

Segundo o anterior cadro 1, que reproducimos a seguir, ¿é indiferente utilizar *que*, *o que* e *o cal* en cláusulas que funcionan como MOD non restritivo?

Cadro 1: Sistema dos pronomes relativos para cláusulas relativas en función de MOD

	Cláusulas relativas restritivas		Cláusulas rel. non restritivas		
Sen preposición	Que		Que	*Quen	
			O Cal	*Canto	
			O que		
Con preposición	Que	*Quen	Que	*Quen	
		O que	*Onde	O que	*Onde
		O cal	*Cando	O cal	*Cando
			*Como		*Como

*Baixo determinadas condicións de contido semántico

¹¹ Aínda que carezo de exemplos para soste esta tese, sospeito que o espazo funcional nalgún momento debeu estar especializado para *que* e *o que* en función da preposición de que se trata, e que de aí puido comezar a estenderse o uso de *o que* primeiro e logo de *o cal*.

A Gramática de Alvarez e Xove non fai ningunha delimitación no uso dun ou doutro relativo, como se fose indiferente a escolla de calquera dos tres, aínda que á hora de poñeren exemplos non se reflicte esta suposta indiferenza. Vexamos un, tirado da súa páxina 579, dentro do apartado dedicado ao relativo *o que*:

(41a) Propuxo modificar o trazado da estrada, *o que* ~ *o cal* levantou grandes protestas

É dicir: dentro deste espazo funcional, en que a cláusula relativa funciona como MOD dunha cláusula, de xeito non restritivo, e en que o relativo vén significando “cosa que, feito que”, compiten *o que* e *o cal*. Non creo que haxa dúbidas en canto á imposibilidade da construción

(41b) Propuxo modificar o trazado da estrada, **que* levantou grandes protestas

a non ser que mude por completo a significación da secuencia e, por suposto, as relacións e funcións establecidas: *o que* levanta protestas xa non é a proposta de modificación do trazado da estrada, senón o propio trazado da estrada. É dicir: xa non se trata da modificación dunha cláusula, senón da modificación dunha FN. [E con certo humor poderíamos engadir que se pasa dunha acción que levanta protestas a outra que atende ás protestas]. Vexamos a diferenza de estruturas e funcións:

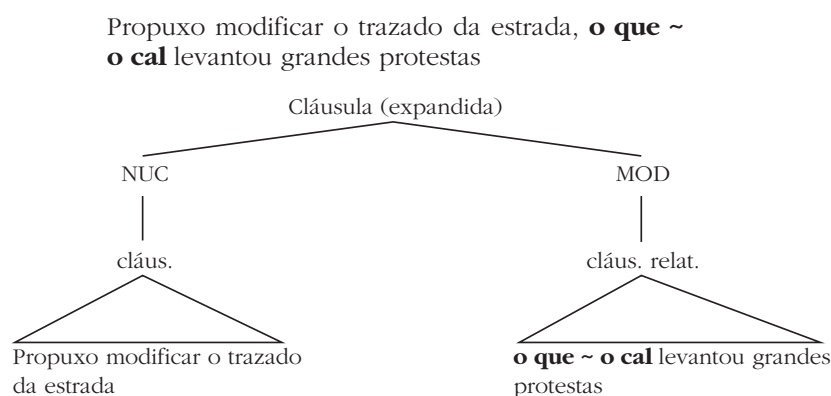

Figura 3: análise de (41a)

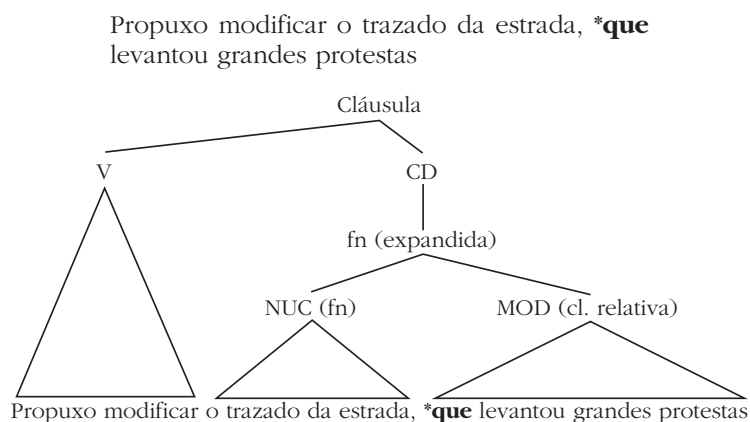

Figura 4: análise de (41b)

Fagamos agora unha pequena mudanza do exemplo:

(41c) Propuxo modificar o trazado da estrada, **que ~ o cal** tiña moitas curvas

Os pronomes relativos utilizados (*que, o cal*) semellan introducir un matiz causal na secuencia: o trazado da estrada modifícase porque ten moitas curvas; neste senso, sería equivalente a dicir

(41d) Como tiña moitas curvas, propuxo modificar o trazado da estrada

Vexamos este mesmo exemplo, mais usando o outro relativo en discordia:

(41e) Propuxo modificar o trazado da estrada, *o que* tiña moitas curvas

Comparemos agora as estruturas sintácticas:

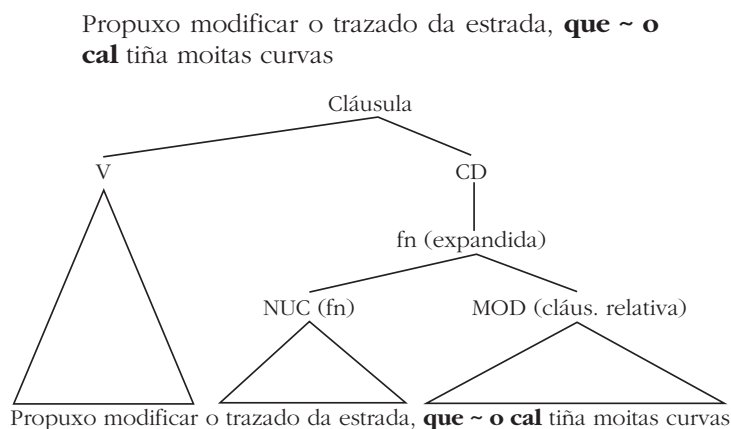

Figura 5: análise de (41c)

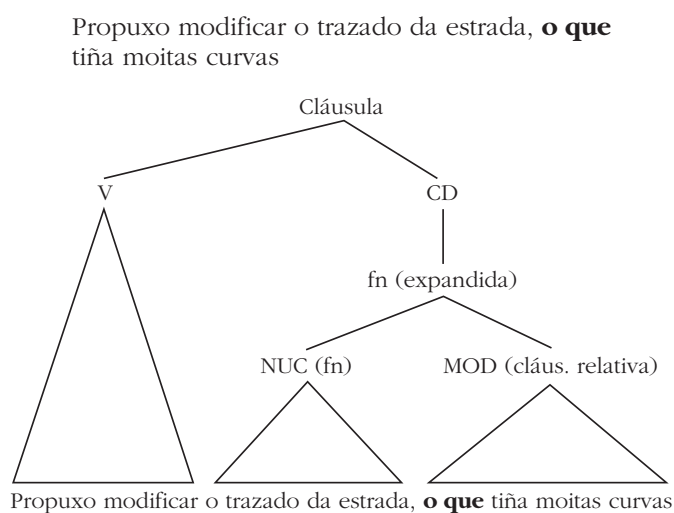

Figura 6: análise de (41e)

Como vemos, a estrutura sintáctica xeral é a mesma; a única diferenca aparece a posteriori: o suxeito da cláusula relativa en (41e) é unha frase nominal, e a aparición dun determinante varía o significado da secuencia, que non é o mesmo da anterior: o que fai nesta a cláusula de relativo é identificar mellor o seu antecedente. Comparémolo agora coa versión indiscutiblemente restritiva:

(41f) Propuxo modificar o trazado da estrada *que* tiña moitas curvas

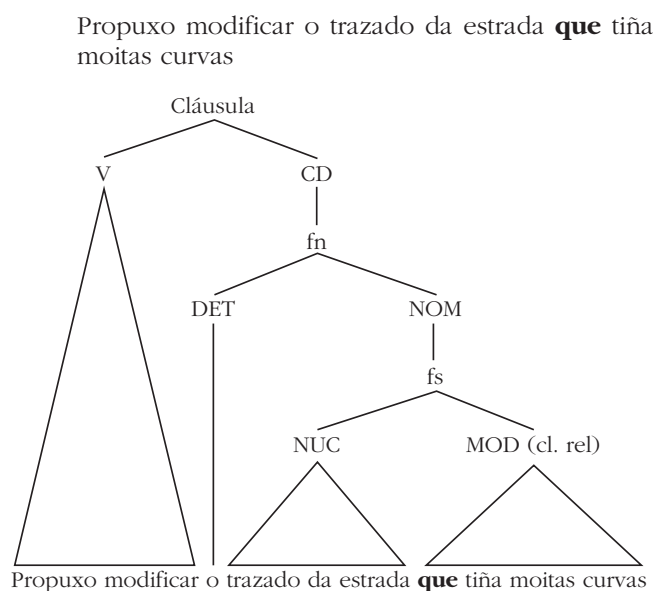

Figura 7: análise de (41f)

En (41e) o que se manifesta é que se vai modificar só a parte do trazado que tiña moitas curvas; en (41f), en troques de presentalo xa delimitado, preséntase como un todo, para logo restrinxir o anaco de trazado que tiña moitas curvas.

Podemos, logo, a falta de máis e mellores datos, facer unha primeira delimitación de usos dos tres pronomes neste grande espazo funcional da modificación non restritiva.

Cadro 3: Sistema dos pronomes relativos para cláusulas relativas en función de MOD non restritivo

Unidade modificada	Relativo	
Cláusula e unidades superiores	O que O cal [cousa que]	
Frase nominal e unidades inferiores	Que O cal	O que [identificador]

No corpus que manexo para a elaboración da tese de doutoramento atópase abondos exemplos de *o que* funcionando neste espazo funcional e con ese matiz identificador; vexamos algúns correspondentes aos séculos XIX e XX:

- (42) ese Sr. Marqués de Tracastela é o proteutor de Maxina, *o que* aquí estuvo co señorito (mfe)
- (43) Esa qu'está n-a baranda,/ *A que* ten man d'o candil,/ Teña conta d'o miniño (lpg)
- (44) dixô que a ama do crego/ sería o mellor emprego,/ *o que* meu pai acetóu (ac)
- (45) son eles (...) os que nos levan a morrer no taboado/ Reises, bispos, *os que* a Dios neste mundo representan,/ *os que* se din augustos e escollidos/ con poderes de ceo sobre a terra! (om)
- (46) Pois que cobre o seu traballo –*o que* fixo e mais *o que* agora se quer que faga (*afv*)
- (47) O que eu non podía faguer era o seu conto, *o que* lle vin pintado na surrisa (at)
- (48) Cando algún cabalo forasteiro cai de pousada do alquilador, *o que* nada pode dar porque nada ten, pregunta con moito aquel de pousadeiro abastecido... (cou)
- (49) Atoparan a seu irmán morto. A seu irmán. O de Nova York. O do van. O dos xelados. *O que* deixara todo para atende-los negocios do pai en Bos Aires (arb)

(50) estarei eu, que son xa definitivamente Amado Noia, *o que* se odia a si mesmo (cn)

(51) pode ser que algunha xente do Centro Democrático cumpla agora as súas promesas, *as que* fixo durante a campaña electoral (tei)

(52) aviso e ameaza pra todos vós, *os que* me ledes (cn)

Mais só atopei dous exemplos neste mesmo corpus, un da primeira metade do XIX, e outro da segunda do XX, en que pretende usarse *o que* do mesmo xeito que se usa *que* e *o cal*, como MOD dunha FN ou unidades inferiores, sen pretensións identificadoras. Cómpre sinalar que a puntuación non parece moi acertada:

(53) Xuntiño de min/ estaban dous vellos/ *os que* refungaban/ das cousas do enterro (cgr)

(54a) Por outra, é un xeito de dominación moito mais disfrazado –invocando os dereitos humanos e a democracia– *a que* é tamén moito máis difícil de combater (tei)

¿Trátase dunha incorrección das que denominamos como “inadecuación na escolla do relativo”, ou simplemente dun uso pouco frecuente de *o que*? Nos exemplos anteriores, a identificación que introduce o relativo faise sobre un ser que xa está previamente ben identificado: *o proteutor de Maxina, o seu conto, seu irmán morto, Amado Noia, as súas promesas, vós*. ¿Estamos diante do mesmo caso en *dous vellos, un xeito de dominación*? Comparemos estes exemplos:

(54b) Por outra, é un xeito de dominación moito mais disfrazado –invocando os dereitos humanos e a democracia–, *que ~ a cal* é tamén moito máis difícil de combater.

(54c) Por outra, é un xeito de dominación moito mais disfrazado –invocando os dereitos humanos e a democracia–, *a que* é tamén moito máis difícil de combater.

(51) pode ser que algunha xente do Centro Democrático cumpla agora as súas promesas, *as que* fixo durante a campaña electoral

En (54b) a cláusula de relativo introduce unha información a maiores sobre o antecedente que non resulta relevante para a mellor identificación deste; en (54c), a modificación exercida pola cláusula serve para identificar, entre os xeitos de dominación existentes, só un: o que é máis difícil de combater. Deste mesmo estilo é a modificación exercida no terceiro exemplo (51); mais, non creo que nos dous exemplos do corpus anteditos

(53) Xuntiño de min/ estaban dous vellos/ *os que* refungaban/ das cousas do enterro

(54a) Por outra, é un xeito de dominación moito mais disfrazado –invocando os dereitos humanos e a democracia– *a que* é tamén moito máis difícil de combater

ese fora o sentido buscado polo falante/escritor.

Ao meu entender, a diferenza no significado provén do tipo de determinante que se utilice, e resulta relevante á hora de escoller relativo nestes espazos funcionais. En calquera caso, este uso de *o que* en troques de *que* ou *o cal* en contextos non identificadores é un uso frecuente en textos de todo tipo, como podemos ver nos seguintes exemplos actuais, que penso que conviría proscribir:

(55) foi dedicada por Brahms ao seu amigo violochelista Josef Gänsbacher, *o que* non regateara esforzos por coloca-lo compositor á fronte da Ginkakademie

(56) É tamén de resaltar o valor que teñen os poemas presentes no Cancionero, *os que*, fronte ao estilo italianizante da época, desenvolvíanse nun estilo popularizante, reflexo da revitalización do tradicional español no Século de Ouro.

(57) Esta posición vén da visión de Marx segundo *a que* as ideas dominantes son as da clase dominante.

(58) Nesta mesma tendencia atópase Asturias, para *a que* a curva móvese por debaixo da galega no primeiro 36,5% e para *a que* todos os índices son inferiores aos galegos.

3.2 Construcións de xenitivo

En 2001 durante a corrección dun exame de castelán para galego dentro dunhas oposicións de grupo C (é dicir: o nivel de estudos mínimo esixido era o bacharelato), comprobei que os 20 opositores deron ata 14 posibilidades diferentes para a tradución dunha secuencia co pronome relativo *cuyo*. O texto era o seguinte:

(59) La evaluación externa ofrece a los responsables de cada administración la posibilidad de hacer un análisis global y completo de sus organizaciones, *cuyos* resultados podrán ser contrastados con los obtenidos en la autoevaluación.

A xerarquía das unidades e as funcións que se establecen na unidade concreta en que funciona a relativa son as seguintes:

[un análisis global y completo de sus organizaciones, **cuyos** resultados podrán ser contrastados con los obtenidos en la autoevaluación]].

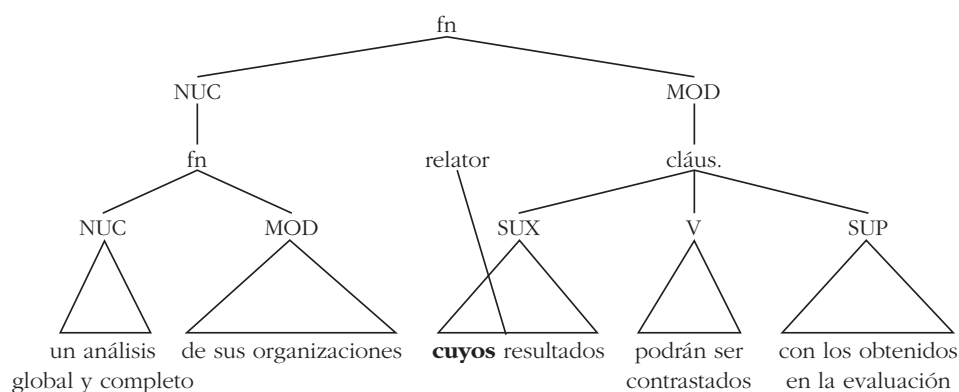

Figura 8: análise de (59)

Parece claro que se xogamos a facer simple a cláusula relativa, teríamos a seguinte secuencia, xa en galego:

Os resultados da análise global e completa das súas organizacións poderán ser contrastados cos obtidos na autoavaliación.

O antecedente do relativo sería *unha análise global e completa das súas organizacións*, e a modificación non restritiva que exerce a cláusula de relativo refírese a esa FN, o nominal da cal é *análise*. Trátase ademais, dun tipo de modificación coñecida como “xenitiva”, pois expresa os mesmos contidos que o caso xenitivo latino, de pertenza, posesión, parte de algo.

Agruparei as propostas fornecidas polos opositores por tipoloxías.

O primeiro grupo está constituído por aquelas que deixaron a construción tal cal, nun caso co pronome *cuyo*, e noutros tres coa pseudogaleguización *cuiio* (e cómpre lembrar que daquela *cuxo* non estaba recoñecido nas Normas):

(60) ... un análise global e completo das súas organizacións, *cuyos* resultados poderán ser contrastados...

(61) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *cuios* resultados poderán ser contrastados... (3 veces)

O segundo é o das *fluxidas intelixentes* da construción relativa cara a construcións máis sinxelas, como a coordinación; a (62) e a (63) hai que lles obxectar a escolla deses determinantes:

(62) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *e os seus* resultados poderán ser contrastados... (2 veces)

(63) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *e estes* resultados poderán ser contrastados...

(64) ... unha análise global e completa das súas organizacións; *tales* resultados poderán ser contrastados...

O terceiro grupo é o das solucións *comprometidas e correctas*, mediante dous tipos de construción relativa:

(65) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *os resultados da cal* poderán ser contrastados... (2 veces)

(66) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *cuns resultados que* poderán ser contrastados...

O cuarto grupo é o das solucións *incorrectas, problemáticas* ou *dubidasas*. E foron 9 en total: case a metade das propostas, o que unido ás catro primeiras –as que usaban *cuyo* ou *cuyo*– dá idea da problemática que rodea esta construción de xenitivo. Vexámolas por partes:

(67) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *na que* os resultados poderán ser contrastados... (3 veces)

¿É correcto intentar expresar unha relación xenitiva mediante o uso da preposición *en*? ¿Ou debemos interpretalo como que *no que* funciona en realidade como un complemento circunstancial de lugar? Neste último caso debería poder entender a cláusula relativa do seguinte xeito:

[A avaliación externa ofrece aos responsables de cada administración a posibilidade de facer unha análise global e completa das súas organizacións];

[na análise global e completa das súas organizacións, os resultados poden ser contrastados cos obtidos na autoavaliación.]

Evidentemente, non está a expresar o mesmo que a secuencia de orixe; trátase dunha tradución traidora, e eu diría que absurda, dentro do discurso: *a análise global e completa das súas organizacións* non é unha circunstancia

de ningún tipo en que se poidan contrastar os resultados. E porén, é unha das construcións que máis se emprega para expresar este tipo de contidos xenitivos, de pertenza ou posesión.

(68) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *os cales resultados* poderán ser contrastados...

(69) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *resultados que* poderanse contrastar...

(70) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *dos cales resultados* poderán ser contrastados...

Os exemplos (68), (69) e (70) teñen algo en común: a modificación da FN exercea unha aposición; en (69) *resultados* funciona como NÚC da aposición, e é modificado por unha cláusula relativa introducida por *que*; en (68) e (70) a aposición está constituída por toda a cláusula relativa. Deixando á parte o caso (70), en que se engade unha incorrección polo uso da preposición *de* sen ningunha necesidade funcional, as secuencias (68) e (69) poderían, en principio, ser correctas gramaticalmente. Mais nunha aposición debe haber algún tipo de identidade con respecto ao antecedente, e é obvio que por moita metonimia que intentemos ver, *resultados* non se pode identificar de ningún xeito con *análise*.

(71) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *das cales os resultados* poderán ser contrastados...

(72) ... unha análise global e completa das súas organizacións, *das que os resultados* poderán ser contrastados...

Os exemplos (71) e (72) tamén teñen algo en común: polas concordancias en xénero e número que se establecen, os dous relativos empregados, *as cales* e *as que*, non teñen como antecedente *a análise*, senón *as súas organizacións*, o cal evidentemente tampouco responde ao sentido orixinal, malia a aparente corrección gramatical:

[unha análise global e completa das súas organizacións], [os resultados *das organizacións* poderán ser contrastados]

(73) ... un análise global e completo das súas organizacións, *do que os resultados* poderán ser contrastados...

O exemplo (73) demostra evidentes eivas en canto ao coñecemento do xénero dalgunhas palabras -aínda que polo menos é coherente: o xénero

masculino que lle atribúe a *análise* recólleo o relativo-. Ademais, o exemplo suscítame dúas dúbidas: a) ¿é correcta a utilización de *o que*?; b) ¿é correcta a orde de *do que os resultados*?

Na *Gramática da lingua galega* non se explicita nada a respecto das construcións xenitivas, nin en canto aos relativos que funcionan neste espazo nin en canto á orde; e soamente aparece un exemplo que poida dar pistas, no caso de *o cal*, con orde NÚC-MOD (páxina 581):

Levaba a un longo patio, rodeado de casetas e alpendres, *no fondo do cal* se vía un edificio a modo de pazo [Mod. (*de* + FN) na frase que funciona como CC].

Vexamos todas as posibilidades que, en principio, se abren para o exemplo (73), *mutatis mutandi*:

(73a) ...unha análise global e completa das súas organizacións, *da que os resultados* poderán ser contrastados...

(73b) unha análise global e completa das súas organizacións, *os resultados da que* poderán ser contrastados...

(73c) unha análise global e completa das súas organizacións, *da cal os resultados* poderán ser contrastados...

(73d) unha análise global e completa das súas organizacións, *os resultados da cal* poderán ser contrastados...

Apelando mesmo á nosa competencia como falantes, xa podemos descartar a opción (73b) como posible. Centrémonos, logo, nas outras tres.

Segundo infiro dos datos de que dispoño, durante a época medieval podíase utilizar indistintamente os pronomes *o que* e *o cal* nestas construcións xenitivas, aínda que existe unha certa preferencia por este último. A orde máis utilizada é *rel + fn*, é dicir, encabezando o relativo a súa cláusula, polo cal o substantivo que modifica aparece *a posteriori* (MOD-NÚC no canto do máis habitual NÚC-MOD). Mais tamén existe un exemplo coa orde inversa:

(74) mostrou hũa carta (...), *de que* o tenor atal est (HDGP, P125)

(75) porlas almas daquelas pessôas *de que* eu aver allêo... (HDGP, P127)

(76) aquí se começa a general et grande estoria que o moy noble rrey dom Afonso (...) mandou fazer *da qual* o prologo da estoria he este (GE, 0-4)

(77) este he traslado de hũa carta de foro, *da qual* o thenor he este (HDGP, L44)

- (78) per carta pública escripta en papel e signada (...), *da qual* o thenor he este (HDGP, L44)
- (79) per hua carta (...), *da qual* o tenor tal he (HDGP, C10)
- (80) prometo enparar e defender conna dita vendiçô de todo enbargamêto *da qual* oie este dia de mj e de miña voz tollo o iur (HDGP, P126)
- (81) per hũa cédula (...), o tenor *da qual* atal he (HDGP, P106)

Pouca máis información podo obter dende un punto de vista diacrónico, porque dende o século XVI só teño rexistrado un exemplo de construción xenitiva que non utilice o relativo *cuxo* e variantes –moi escasas, por outra banda–, e a súa orde é NUC-MOD:

- (82) compartían (...) certos anos da infancia e da mocidade, da lembranza *dos cales* tanto precisaba Ramón Rei nestes inicios da vellez (arb70)

Semella, logo, que en primeiro lugar hai unha preferencia polo uso de *o cal* nestas construcións, lóxica, se temos en conta que a distancia que se crea entre o antecedente e o pronome relativo pode provocar o esvaemento da referencia anafórica que tan ben recolle *o cal*. Mais non cremos que se poida condenar como incorrecto o uso de *o que*, sempre e cando sexa o relativo o que encabece a cláusula subordinada.

En segundo lugar, parece resultar indiferente a orde que se utilice cando o relativo é *o cal*, probablemente porque o seu gran poder referencial anafórico llo permite. A orde NUC-MOD é a lóxica tendo en conta que é a orde máis habitual das construcións exocéntricas; a orde MOD-NUC vén dada, en troques, porque o habitual é que as cláusulas relativas vaian encabezadas polo pronome relativo. Mais, se cadra, podemos matizar máis.

Esta é unha construción coñecida nas linguas románicas próximas; no portugués e no castelán existe á par da construción con *cuyo* e *cuyo*; en catalán só existe este tipo de construción no estándar para expresar contidos xenitivos, con *o qual*. Segundo Solá, en catalán son posibles tres variantes, aínda que a última a xulga como incorrecta:

- (83) Em parlà d'una persona *el nom de la qual* he oblidat.
- (84) Em parlà d'una persona *de la qual* he oblidat *el nom*.
- (85) *Aquella casa *de la qual les finestres* estan obertes és la meva

No galego medieval temos exemplos das tres posibilidades de orde, como vimos:

- (81) per hũa cédula (...), *o tenor da qual* atal he (HDGP, P106)

(80) prometo enparar e defender conna dita vendiçô de todo enbargamêto *da qual* oie este dia de mj e de miña voz tollo *o iur* (HDGP, P126)

(77) este he traslado de hûa carta de foro, *da qual o thenor* he este (HDGP, L44)

Resulta curioso analizar as diferenzas entre (80) e (77): en (80) a cláusula relativa é unha transitiva, e o relativo modifica a unidade que funciona como complemento directo: *Tollo o iur da dita vendiçô*. O exemplo (77) corresponde non só a unha cláusula ecuativa, senón a unha fórmula xurídica. Son poucos os datos de que dispoño como para aventurarme a aconsellar prescribir unha orde ou outra segundo o tipo de construción, aínda que datos e comparación lingüística apunten nese sentido, e así as coñecidas como *relativas relativas* só poderían usarse en cláusulas ecuativas, sendo en xeral máis recomendable as construcións con orde NUC-MOD e as construcións MOD-(PRED)-NUC.

En calquera caso, é evidente que os falantes actuais atopan problemas á hora de expresar contidos de tipo xenitivo mediante construcións de relativo, que non se limitan só os que tratamos ata agora:

- outras escollas inadecuadas de preposición e de pronome
  - (86) Aqueles fogares *para os que* algún dos seus membros son nenos están representados máis proporcionalmente
  - (87) elixir estratexias de diversificación da produción cara a produtos *onde* os estándares de produtividade non son tan elevados e dificilmente se poden establecer economías de escala
  - (88) con destino a estudantes de doutoramento e *que* os recursos económicos familiares per cápita non superen 3,5 veces o salario mínimo
- dobre ocupación de argumentos
  - (89) Trátase dun total de 25 freguesías *das que* inicialmente os Vermúdez de Castro viñan disfrutando *dunha* serie de beneficios eclesiásticos
  - (90) informo de que a vivenda propiedade de PS, *da que* son autor *do proxecto* e director *da obra*, executouse...
  - (91) con especial atención a músicos galegos como Enrique Macías, Angel Barja ou Rogelio Groba, *dos que* estrearon algunhas das *súas* máis importantes composicións
- falsas relativas
  - (92) Similares diferenzas atópanse entre algúns bulbules africanos, *onde* as variacións entre diferentes especies cando consomen froitos da mesma especie de planta son da orde do 5-15%

- combinacións de varios destes problemas

(93) esta era a situación organizativa comunista antes de 1936, *ano no que a súa* primeira metade estivo marcada para o PCE-G por dous acontecementos

(94) A importancia en volume do mexillón está sempre rondando o 50%, non así en valor, *onde a súa* importancia se eleva ao 75%

(95) Para as precipitacións anuais medias tamén se fixo unha clasificación en ombrotipos, *onde a súa* representación cartográfica aínda non se levou a cabo

(96) aquelas adolescentes *que súa* nai traballa, ven a súa vida posterior...

Probablemente, e sen ánimo de polemizar, a decisión da Real Academia Galega de considerar como normativo o relativo *cuxo* ha facilitar a elaboración correcta das construcións xenitivas mediante estes pronomes relativos. Sen dúbida a súa anterior proscrición non foi acompañada das medidas formativas adecuadas para resolver os problemas duns falantes –mellor aínda, escribentes- que á hora de utilizar o nivel padrón e, debido á instrución recibida, fundamentalmente en castelán, se vían privados dun recurso lingüístico, e pouco adestrados na utilización de construcións alternativas propias.

Aínda así, a aceptación de *cuxo* nas Normas non vai acabar cos problemas de construción das cláusulas relativas que orixinan os contidos de xenitivo, pois este relativo non se pode utilizar cando modifica unha unidade complexa, como no seguinte caso:

(97) A análise das dúas variables correspondentes ás visitas completas só se puido realizar para o tordo malvís, *no cal a duración da visita* é significativamente maior no espiño

CONCLUSIÓN

Os problemas vistos aquí reafirmannos nas consideracións iniciais sobre a complexidade intrínseca á construción de cláusulas relativas. Cómpre aínda unha descrición máis fonda e precisa que parta das áreas funcionais e que abranga todas as variantes, para posteriormente facer un labor de peneira e de adscrición ás diversas variedades da lingua. Velaquí un novo gran de area nesa liña de traballo.

ABREVIATURAS DAS REFERENCIAS DOS EXEMPLOS

ABREV	TITULO
CT	<i>Crónica Troiana</i>
HDGP	<i>História e Dialectologia do Galego Portuguê</i> s
cgr	<i>Coloquio de 24 gallegos rústicos</i>
MS	<i>Miragres de Santiago</i>
GE	<i>General Estoria</i>
ac	<i>A Casamenteira</i>
agg	<i>A gaita gallega</i>
cg	<i>Cantares gallegos</i>
amt	<i>Aires da miña terra</i>
lp	<i>Cantares galegos (Leiras Pulpeiro)</i>
mfe	<i>Maxina ou a filla espúrea</i>
cl	<i>O catecismo do labrego</i>
sp	<i>O Seor Pedro</i>
lpg	<i>Literatura popular de Galicia</i>
pp	<i>O porco de pé</i>
at	<i>Os arquivos do trasno</i>
cou	<i>Cousas</i>
ant	<i>A Nosa Terra</i>
om	<i>O mariscal</i>
afv	<i>A fiestra valdeira</i>
arb	<i>Antoloxía do relato breve</i>
cn	<i>Crónica de nós</i>
tei	<i>Teima nº 31</i>

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Álvarez, Rosario e Xove, Xosé (2002): *Gramática da lingua galega*, Galaxia, Vigo.
- Andrade Peres, J., Mória, T. (1995): *Áreas críticas da língua portuguesa*, Caminho, Lisboa.
- Mira Mateus, Mª Helena e outras (1983): *Gramática da língua portuguesa*, Almedina, Coímbra.
- Porto Dapena, J.A. (1997): *Oraciones de relativo*, Arco/Libros, S.L., Madrid.
- Solá, Joan: “Relatius relatius”, en *Avui*, 21/3/96 e 28/3/96.
- Vaquero Quintela, I. (1996): “Construcción de cláusulas de relativo: Problemas”, no *I Congreso Internacional “A Lingua Galega: Historia e Actualidade*, Santiago de Compostela (no prelo).
- Vaquero Quintela, I. (1998): “Relativos medievais: a secuencia prep+*que*”, comunicación presentada no *Congreso Virtual “A lingua das cantigas*”, celebrado por GALEGO.ORG. Vid. <<http://www.vieiros.com/galego.org/linguadascantigas>>.
- Verdonk, R. (1992): “Los pronombres relativos. Análisis y conclusiones didácticas”, en De Kock, J. e outros (1992): *Gramática española: enseñanza e investigación. II. Gramática 5. Los pronomes demostrativos y relativos*. Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca.